

---

*Drago AUSLENDER*

## NISMO ZNALI ŠTA SE SPREMA



**R**ođen je 4. maja 1929. godine u Vinkovcima, Hrvatska, od oca Mavra i majke Erne, rođene Deitelbaum. Do Drugog svetskog rata živeo je u selu Ivankovo pokraj Vinkovaca, u kojem je, osim njegove, živela još jedna jevrejska porodica. Pradeda mu je verovatno bio poreklom iz Mađarske. Otac Mavro bavio se trgovinom žitaricama na veliko, a obrađivao je i oko 100 jutara svoje i zemlje brata Jakše i sestara Herme, Irme i Ružice, dakle očevine.

Do Drugog svetskog rata u Ivankovu je završio osnovnu školu i dva razreda gimnazije u Vinkovcima. Za vreme rata 1941–1945. nije pohađao školu. Nakon rata nastavio je školovanje u Osijeku, u partizanskoj gimnaziji, gde je maturirao 1948. godine. U Zagrebu je upisao i Agronomski fakultet i kao završeni diplomirani inženjer zaposlio se u ovom gradu u Stočarskom selekcijskom centru Hrvatske, u kojem je radio neprekidno do penzionisanja 1993. godine.

Najpre želim da kažem nešto o svojoj užoj i široj porodici. Otac je imao brata Jakšu koji je bio liječnik u Vinkovcima. Imao je suprugu Gretu i kćerku Elizabetu, zvali su je Liza, rođenu 1930. godine. Svi su preživjeli Holokaust. Stric i strina umrli su poslije rata, a njihova kćerka, moja sestričina, danas živi u Njujorku. Najstarija očeva sestra, Herma, bila je udata za beogradskog advokata dr Hercoga. Oni su za vrijeme rata izbjegli u Mađarsku i preživjeli Holokaust.

Druga očeva sestra Irma, udata Kraus, živjela je u Osijeku. Bila je udata za Emila Krausa koji je u Osijeku držao kupalište „Dijanabad“. Imali su dvoje djece. Sin Zdenko je 1941. iz Zagreba odveden u Jadovno gde je stradao. Kćerka Mira je bila udata za aktivnog oficira. Živjeli su u Beogradu i preživjeli rat. Tetka Irma je bila na Rabu i na taj način se spasila, dok je njezin muž Emil 1941. odveden u Jasenovac, odakle se nije vratio. Treća sestra, Ružica, udata Binder, živjela je u Zemunu. Imali su trgovinu drvenom gradom. Oni su imali dvoje djece: sina Paula i kćerku Anicu. Paul je u ono vrijeme imao trinaest, a Anica osamnaest godina. Svi su stradali u logoru na Sajmištu kraj Beograda.

Mamin otac Josip Deitelbaum imao je oko 82 godine kada je stradao 1942. godine, u vreme likvidacije Židova iz Vinkovaca. Bio je strogo patrijarhalno odgojen, vrlo pobožan. Uglavnom se, u starosti, bavio svojim vrtom. Kad je bio mlađi, imao je trgovinu tekstilom i to najprije u Bošnjacima, odakle je preselio u Vinkovce. Moja baka Gizela bila je stara oko 78 godina kada je odvedena u logor i stradala. Mama je imala brata Huga Deitelbauma, oženjenog Gizom. Imali su sina, rođenog 1927. godine. Svo troje su 1942. odvedeni u Jasenovac i tamo stradali.

Mamina najstarija sestra, Olga, udata Brihta, živjela je u Beogradu. Stradala je na Sajmištu, gdje je ugušena u kamionu „dušegupki“. Njen sin Zdenko je preživio Holokaust i poslije rata dospio u Izrael gdje je kasnije umro. Druga sestra Helena, udata Jung, živjela je u Osijeku. Muž joj je bio poznati trgovac konjima. Imali su troje djece. Najstarija kćerka, Lilika, uspjela je da se sa poslednjim transportom, 1940. godine, iseli u Palestinu, dok su joj dva sina ostala u Jugoslaviji. Stariji sin, Leo, dospio je u Mađarsku, odakle je 1944. godine odveden u Bergen Belzen. Preživio je strahote tog logora i dospio u Švicarsku, odakle se, poslije rata, vratio u Hrvatsku. Mlađi sin je bio sa roditeljima. Prvo su pobjegli u Mostar, odakle su prebačeni na Lopud, a potom na Rab. Na taj način su se spasili.

Trećoj maminoj sestri, Emi, udataj Grin, muž je umro prije rata. Živjela je u Vinkovcima, sa roditeljima. Imala je dva sina. Stariji sin Oto upravo je bio maturirao, dok je mlađi sin Egon išao u srednju školu. Imao je šesnaest godina. Oni su 1941. odvedeni u logore u Hrvatskoj i tamo stradali.

Iz tih dana ostalo mi je u sjećanju da smo imali poslugu i tri kočijaša koji su radili na imanju. Imali smo i jednog čovjeka koji se bavio poljoprivredom i pomagao ocu u trgovini žitaricama. Naša kuća, velika, lijepa, puna života, nalazila se u središtu sela. U dvorištu su se svakodnevno otkupljivali poljoprivredni proizvodi. Tu su bili i nadničari

koji su radili kod oca. Mama je pomagala. Imali smo oko deset konja. Imali smo i dvije služavke. Bili smo dobrostojeća porodica.

Majčin otac je svakodnevno išao u hram u Vinkovcima. Mi ostali nismo bili pobožni, mada smo za praznike redovno išli u sinagogu. Tati roditelji su umrli 1932. ili 1933. godine od posljedica napada Čaruge, poznatog razbojnika, koji je jedne noći upao u kuću. Kod nas se pekla rakija. Pošto nije bio zadovoljan onim šta je očekivao, djeda i baku je premlatio tako da se nikada nisu oporavili, i umrli su.

Antisemitizam sam prvi put stvarno osjetio 1941. godine, kad su Nijemci ušli u Ivankovo. To se desilo oko jedan po ponoći, kad je njihova vojska protutnjala na motorima. U Ivankovu je tada živjelo oko 50 odsto Hrvata i toliko procenata Nijemaca, folksdojčera. Oni su bili oduševljeni ulaskom Nijemaca, i naši susjedi folksdojčeri pozdravljali su ih sa „Hajl, Hajl!“ (Heil). Mama, tata i ja smo to gledali iza žaluzina i slušali. Tada smo naslutili da za nas nastupaju vrlo teška vremena.

Koliko se sjećam, otac i majka ranije nisu pomišljali na bjekstvo. Vladao je opći strah. Ipak, kao da nismo bili dovoljno svjesni šta nam se sprema. Pošto je otac živio u dobrim odnosima sa svima u toj sredini, ljudi su naivno mislili da će oca spasiti. Ivankovo je veliko selo i susedljani Hrvati sakupili su oko dve hiljade potpisa da oca niko ne dira. Ali, kad je 1942. u Vinkovce došao zloglasni ustaša Ivan Tolj, nastala je opća hajka na Židove. Za samo mjesec dana u okolici nije bilo Židova. On je uspio da pobije sve Židove iz Vinkovaca i okolice. Ivan Tolj je 1945. godine uhvaćen, suđeno mu je i javno je pogubljen u Vinkovcima.

Da, u tim danima opće pometnje, nismo bili dovoljno svjesni što nam se sprema. Tek poslije masovnih hapšenja Židova koje je izvršio Tolj, kao da su nam se otvorile oči! Sjećam se da je jedan naš prijatelj, bilo je to u nedjelju, 3. maja 1942. godine, došao kod nas oko ponoći, i zakucao na naš prozor. Tada nam je rekao:

„Dolazim iz Vinkovaca. Vidio sam, sve su odveli! Vidio sam vaše rođake. Nastojte se spasiti!“

Slijedećeg dana, 4. maja, bio je moj rođendan. Moja Barmicva. Mama i ja smo se spakirali, uzeli neki pinklec i zaprežnim kolima, u četiri sata ujutro, pobjegli kod prijatelja Ilije Zelića, na salaš. Otac nije pošao sa nama. Ne znam šta je mislio, uglavnom je rekao da će za nama doći uvečer. Međutim, oko sedam sati, kako sam kasnije saznao, došli su po njega i odveli ga u sakupljalište u Vinkovicima, odakle je odveden u Jasenovac. Više se nije vratio. Ilija Zelić je bio uhapšen, jer su pretpostavljali da smo kod njega. No, mi smo već slijedećeg dana otišli u selo Tordince. Tamo su živjeli roditelji njegove snahe. Kod tih ljudi boravili

smo osam dana, skrivajući se. Ali, kako su Iliju uhapsili, došao je njegov sin i rekao da nas oni više ne mogu sakrivati i da moramo otići. Mama i ja smo, obučeni u seljačka odijela, krenuli pješice u Vinkovce.

Došli smo u Vinkovce, gdje su živjeli tatin brat, žena i dijete. Stric je bio liječnik, tada već mobiliziran u Bosnu, gdje su mnogi jevrejski liječnici bili angažirani u sprečavanju endemskog sifilisa. Kod njih nismo mogli ostati jer su bili u velikom strahu da bismo ih mogli ugroziti. U međuvremenu, mama je otišla u roditeljsku kuću. Tamo nikoga nije našla. Vratila se i rekla:

„Ja više nemam izlaza. Ne vidim više nikakvih mogućnosti za spasavanje! Idemo se prijaviti za logor!“

Ja sam odbio taj predlog koji nije pružao nikakvu nadu. Rekao sam da se nećemo predati i da ćemo pokušati dalje bježati. Tako smo odlučili da krenemo u Osijek. Bilo je oko pet sati. U međuvremenu smo molili fijakeriste da nas prebace do Osijeka, ali se niko od njih nije usudio da to učini.

Pošto smo pobjegli bez novca i bez propusnice, pošli smo prema Nuštru, cestom Gaboš-Ostrovo. Oko sedam sati navečer došli smo u neko selo – ne sjećam se da li je to bio Tenjski Antunovac. Vladao je redarstveni sat i nije se smjelo dalje ići. Prenoćili smo u jednoj kući. U četiri sata ujutro krenuli smo dalje. Bojali smo se da nas vlasnici ne prijave. Izvukli smo se, nismo se niti zahvalili niti oprostili od domaćina. Dalje smo išli i kolima, i pješice i svakako. Uglavnom, uspjeli smo, i pored ustaških patrola, ući u Osijek. U Osijeku, na ulici, mama je sreća svoju sestru koja je tamo živjela, budući da oni još nisu bili odvedeni. Nekako smo došli njenoj kući. Ali, pošto su osječki Židovi bili ugroženi, morali smo dalje.

Boravak u Osijeku potrajao je do 1. juna 1942. godine. Tada me je ujak, Marcel Jung, koji je u to vrijeme radio za jednu firmu koja se bavila trgovinom konjima, odveo u Đakovo. U Đakovu se održavao stočni sajam. Odveo me je prijateljima, porodici Surovi. Ti ljudi su imali strojobravarску radionicu i lokomobil, koji je davao pogon našoj sušari kukuruza. Ujesen je taj lokomobil radio kod moga oca i odatle potiče to prijateljstvo.

Porodica Surovi me je prihvatila kao šegrta na naukovanju u njihovoj strojobravarскоj radionici. Naravno da je to za njih bilo vrlo opasno. U Đakovu, na oko 35 kilometara od Ivankova, moje skrivanje je bilo vrlo opasno. Bojao sam se da će me neko iz Ivankova vidjeti, da će me prokazati i da ću biti odveden. Moja majka je, u međuvremenu,

iz Osijeka, sa svojim nećakom, sinom svoje sestre Helene, otišla u Mostar. Posle njih, tamo je otišla i tetka Helena sa suprugom.

Sve do juna 1942. odlazili smo svakog dana na Tenjsku cestu, gdje smo izgrađivali logor. A dan prije nego što je logor zatvoren (oni koji su tamo zatečeni na radu nisu više mogli izaći), otišao sam u Đakovo i tako se spasio. U Đakovu sam boravio do septembra 1942. godine. Pošto mi je prijetila opasnost, javio sam mami, tada u Mostaru, da pošalje nekoga po mene jer mi je boravak postao opasan. Ne samo meni nego i familiji Surovi. U to vrijeme je u Đakovu bio sabirni logor za žene, Jevrejke i djecu, uglavnom iz Bosne.

Zbog posla sam svakog dana prolazio pored tog zloglasnog mlina, gdje je dnevno umiralo po nekoliko desetina žena. Logor je bio u đakovačkom mlinu, koji je za tu namjenu bio adaptiran, ali u kojem su uslovi bili užasni. Harao je tifus. Žrtve su bile pokapane u đakovačkom groblju koje i sada tamo postoji. Zna se za svaki grob pojedinačno. U to vrijeme, u logoru je, kao dijete, bila zatočena i moja sadašnja supruga Bjanka. Njena majka, baka i tetke tamo su stradale. A ona se, kao dijete, spasila. Tada se nismo poznavali. Znali smo odakle su logorašice, jer smo im još 1941. godine dostavljali pomoć iz vinkovačke i osiječke općine.

Jednoga dana, u septembru, pojavila se žena koja je iz Mostara došla po mene. Kao njen sin, koji je bio na naukovanju u Đakovu, prebacio sam se sa njom u Mostar. Putovanje je bilo teško. Već su se dešavale partizanske diverzije po prugama, pa su sprovedene stalne kontrole. Da sve bude još teže – žena koja je došla po mene i ja u Slavonском Brodu smo se – izgubili! Od silnog straha, nisam zapamtio ni kako ona izgleda! Kod te žene bile su putne karte za nas oboje. A sve se desilo u jednom trenu: pošto je bila velika gužva ona me je poslala naprijed, da zauzmem mjesto, a ona je trebala doći za mnom. U toj gunguli smo se izgubili. Patrola u vlaku zahtjevala je od mene, u nekoliko navrata, da pokažem dokumente – koji su bili kod nje. Išao sam kroz vlak, od kupea do kupea, tražeći navodnu majku. Sreća da je ona mene prepoznala i tako smo se legitimirali.

Došli smo u Mostar. Mama me nije smjela čekati na kolodvoru nego u jednoj susjednoj uličici. U Mostaru je vladala dvojna uprava, italijanska i hrvatska-ustaška. I majka se isto tako ilegalno prebacila u Mostar, sa lažnom legitimacijom i lažnom propusnicom. Ni ona ovdje nije bila mirna – nakon osam dana ustaše su je uhapsile. No, intervencijom predsjednika Židovske općine Mostar, Hajona, koji je imao jake veze sa Italijanima, spašena je.

Kad su se Italijani povlačili iz Mostara, sa sobom su povukli i Židove. Tako smo dospjeli neko u Kupare, neko u Mline, neko na Lopud... Mi smo došli na Lopud. Bili smo smješteni u tada zatvorenim hotelima, ograđenim žicom. Nismo smjeli izlaziti, ali smo se, pod stražom, smjeli čak i kupati. U sjećanju mi je ostalo da smo se mi, djeca, često znali provući kroz žicu i otići sami na kupanje.

Boravili smo na Lopudu do marta 1943. godine, kada su Italijani sakupili sve Židove i internirali ih na otok Rab. To je bio pravi koncentracioni logor, ograđen žicom. Vladao je daleko strožiji režim, hrana je bila mnogo lošija, postupanje je bilo strože – iako ubijanja nije bilo. Daleko teža situacija je bila sa Slovencima na Rabu. Tamo je bilo i puno stradalih jer su se u jesen 1942. desile poplave, a oni su boravili pod šatorima. Dosta je ljudi stradalo uslijed tih oluja i bujica.

Znali smo za očevu sudbinu, iako nikad s njim nismo bili u direktnoj vezi. On se povremeno javljao svome bratu u Vinkovce. Koliko sam čuo, stradao je u Jasenovcu 1944. godine.

Na Rabu smo dočekali kapitulaciju Italije, 8. septembra 1943. godine. Svi smo se veselili, čak i italijanski vojnici, ne znajući šta nas još čeka do kraja rata. Sa kopna su došli partizani i Talijani su položili oružje. Slovenci i naši preuzeli su vlast u logoru i postali smo slobodni. Nakon toga počelo je prebacivanje na kopno. To prebacivanje se odvijalo svake noći, malim brodićima. Išli smo uglavnom prema Senju i Jablancu, na oslobođeni teritorij Like, Korduna i Banije. Prebacivanje su organizirali partizani. Na žalost, nisu se svi prebacili. Mislim da je na Rabu bilo od 3 000 do 3 200 Židova. Većina je spašena, ali ih je jedan broj ostao na Rabu. Dana 19. marta 1944. na Rab su se iskrcali Nijemci i oko 95% onih koji su tu ostali završili su u njemačkim koncentracionim logorima. Ti koji su ostali bili su mahom stariji ljudi.

Na oslobođenom teritoriju, pješačili smo od Jablanca, preko Otočca, Kladuše, Topuskog i Banije do Slavonije. Seljačka kola su nosila stvari, ruksake, ako je imao tko kakav kofer, a mi smo uglavnom išli pješke. Pratili su nas njemački avioni, tako da je po danu kretanje bilo gotovo nemoguće. Moja tetka Irma Kraus, tatina sestra, cijelo je vrijeme ostala na Rabu: Nisu je otkrili i preživjela je. Ostala je kod jedne familije... Poslije rata je njena kćer otišla po nju na Rab i našla je u teškom zdravstvenom stanju. Prebacila ju je najprije u Zagreb a zatim u Osijek, gdje se oporavila.

Gotovo svi mlađi ljudi otišli su sa Rapskom brigadom u borbu. Znali smo da narodnooslobodilačkim pokretom rukovodi Komunistič-

ka partija. Znali smo i da će se Nijemci kad-tad iskrcati na otok, što se i dogodilo. Svi oni koji su se dvoumili, platili su to životima. Mamina sestra je čak otišla u Slavoniju, na Papuk, a mi smo se zadržali u Topuskom, Glini, Buzeti, Klasniću.

Bilo je puno ljudi u okolici Topuskog. Sami su se, prodavajući ono iz ruksaka, snalazili za hranu. Majka i ja smo bili sa grupom iz Sarajeva, s porodicom Finci. Kretali smo se zajedno: Senj, Otočac, Babin potok, Kladaša, pa prema Topuskom. Iz Topuskog smo došli u selo Buzeta, na Baniji. Tamo nas je, zajedno sa familijom Finci, zatekla VI neprijateljska ofanziva, decembra 1943. godine.

U isto vrijeme mama se razboljela, dobila je jaku upalu zglobova. I kad su jednoga dana ustaše iz Gline krenule u napad na srpsko selo Buzetu, cijelo selo se povuklo u šumu. Bio sam prinuđen da vučem i mamin i moj ruksak. Mama je ostala sa jednom ženom koja je preživjela ustaško klanje. Nije mogla da se kreće. Na sreću, naišla je partizanska jedinica i zaustavila ustaše. Navečer smo se vratili u Buzetu. Konačno, u siječnju 1944. mama je bila prebačena u susjedno selo Klasnić, u kojem je, navodno, bio liječnik.

U organizaciji partizanskih vlasti, dobijali smo smještaj. Postojao je raspored i seljaci su morali primati izbjeglice u svoje kuće. I škole su korištene u tu svrhu. Spavali smo na podu, na zemlji.

Nadali smo se da će liječnik uspjeti da pomogne mami. Međutim, s obzirom na to da nije bilo nikakvih lijekova, ništa joj nije pomoglo. Moja mama je umrla 15. siječnja 1944. godine. Osjećala je da neće preboliti pa je zamolila Jahiela Fincija da se, ako se njoj nešto desi i ne preživi, oni pobrinu za mene. Tako sam od 15. siječnja 1944. bio sa tom familijom, do dolaska u Zagreb, maja 1945. godine. Prema meni bili su vrlo dobri i pažljivi.

Nakon boravka u Buzeti (Banija) prešli smo u Topusko, gde je Jahiel Finci radio u ekonomatu ZAVNOH-a, a ja sam bio kurir. U jesen 1944, poslije oslobođenja Splita, sa ZAVNOH-om smo došli u Split, gdje smo ostali do tavršetka rata. U Splitu sam radio u Državnom Opskrbnom Preduzeću Hrvatske i nastaviti i u istom preduzeću nastavio raditi i u Zagrebu. Sa porodicom Finci rastao sam se u Splitu, jer su se oni vratili u Sarajevo.

U Zagrebu sam ostao do jeseni 1945, kada sam otišao u Osijek, kamo se bila vratila moja teta Helena Jung, mamina sestra, sa sinovima Vladom i Leom. U Osijeku i kasnije u Zagrebu nastavio sam sa školovanjem i radom.